

A népköltő Tiboldi István és konfliktusai a helyi társadalomban

Dolgozatomban Tiboldi István – egy, a 19. században élt székelyföldi unitárius tanító – népköltői szerepkörével és ezzel összefüggésben a helyi társadalomban betöltött helyével kívánok foglalkozni. Vele a korábbiakban elsősorban mint a Vadrózsák folklórgyűjtőjével foglalkoztam², azonban úgy vélem, mindenképpen releváns a népköltői szerepből is megközelíteni az életművet azért is, mivel a korban e két tevékenység (vagyis a költői és a gyűjtői) nem különült el határozottan. A 19. századi falusi értelmiség feladatai közé ugyanolyan természetességgel tartozhatott a gyűjtőmunka, melyet a püspök vagy más, rangban, műveltségben felette álló személy kérésére (avagy saját kedvére) végzett, mint a gyermekeknek karácsonyra vagy uraknak névnapra írt költemények írása.

A következőkben előbb bemutatom a korabeli recepció Tiboldi-képét, amiből láthatóvá válik, hogy milyen (költői) feladatoknak kellett megfelelnie tanítóként a faluban, majd a helyi társadalomban költészete kapcsán kialakult konfliktusát mutatom be, s végül a feltárt adatokat kísérem meg értelmezni.

Tiboldi István tanító-népköltő és a korabeli recepció

Tiboldi szegény földműves családban született Szentmiklóson 1793-ban, első iskoláját a közeli Siménfalván végezte, ahol tanítója, Bodor János ismerte fel a gyermek tehetségét, s beszélt rá a szülőket, hogy taníttassák tovább fiukat. Tiboldi a székelykeresztúri algimnázium, majd a kolozsvári Unitárius Kollégium elvégzése után Tordán lett szenior, s innen került 1819-ben Szentgericére, a Nyárad-mente egyik legnagyobb unitárius egyházközségébe iskolamesternek. Itt 25

¹ Szakál Anna a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskolájának és a budapesti ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának (Magyar és összehasonlító folklorisztika doktori program) hallgatója.

² Vö. Szakál Anna: A folklórgyűjtő Tiboldi kéziratosa anyaga és folklorisztikai értékelése. In *Voigtloristica. Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére*. Szerk. Filkó Veronika, Kóhalmy Nóra, Smid Bernadett, Budapest, 2010, ELTE BTK Folklore Tanszék. 38–61.

évig, 1844-ig tanított, amikor Szentmiklóásra költözve az ottani és a két Kede gyermekeinek lett tanítója 1880-ban bekövetkezett haláláig.³

Tiboldit életében ketten méltatták, összesen négy alkalommal. Az első három írás⁴ Réthi Lajostól⁵ származik, aki először 1867-ben, illetve 1868-ban a *Székely Közlöny*ben tett említést Tiboldiról, majd szintén 1868-ban a *Vasárnapi Ujság*ban jelent meg egy kétoldalas, fényképes írás az ő tollából. A *Székely Közlöny*ben megjelent cikkek tulajdonképpen nem kifejezetten Tiboldi méltatására íródtak, inkább csak a közölt művek Réthihez való eljutásának módját voltak hivatva – a szövegközlésen túl – elmesélni. Így például a *Bolond Bandi dohányt ültet álmában...* kezdetű Tiboldi-költemény közlése elé bevezetőként Réthi az alábbi történetet írja le:

„Egyszer csak kivesz az én vendégem oldalzsebéből egy árkus írást s azt kérdi: »ismerem-e Tiboldit?« Már ki ne ismerné itt a Székelyországban a mi jó öreg bátyánkat, a mi kedves mesemondónkat, kit az Isten tartson meg ott Kis-Kedében sokáig, erőben, egészségben! »Na hát ezt az írást Tiboldi hagyta nálam a múlt szüretkor; elhoztam, hogyha érdemes, tegyük belé a székely ujságba.« Rápillantottam a papirosra s jóízűt mosolyodtam már csak a címre is, melyet béketűrő olvasóm odafenn láthatsz: »Bolond Bandi dohányt ültet álmában / S azért furcsán meglakol a csárdában.« Egy mulatságos, versbe szedett história volt kezemben, azzal a jó öreg írással, melynek minden betűje külön-külön kiformalva: oly tiszta, egyszerű, kerek, mint a mi Tiboldi bátyánk egész belseje; pápaszem nélkül is elolvashatja azt akárki. Bezzeg! nincs az ugy össze-vissza handázva, mint a hogy a mai fiatalság szokott írni. A versek ugyan meg-megdöccennek s nem gördülnek oly szépen, mint – teszem – Arany Jánoséi, de kedélyes vidámság sugár-

³ Tiboldi István levele Simén Domokosnak, Kis Kede, 1876. jún. 6. a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtára (a továbbiakban: RAKK), MsU. 1018/A; ehhez a levélhez csatlakozik Tiboldi István önéletírása is.

⁴ Réthi Lajos: Tiboldi bátyám, Székelyország Ezopusa. *Székely Közlöny*, 1867/4. 27–28.; Uő: Bolond Bandi története. *Székely Közlöny*, 1868/20. 161–162.; Uő: Tiboldi István. *Vasárnapi Ujság*, 1868/23. 269–270.

⁵ Réthi Lajos (Erdő-Csinád, 1840 – ?) 1859–1861 közt Kolozsváron tanított teológiát, majd gimnáziumi tanítóként működött egy évig, 1862-től br. Kemény Endre nevelője lett, 1865-től az irodalomnak kívánta szentelni az életét, és megalapította a *Növendékek Lapját*, amely azonban támogatás hiányában háromnegyed év múlva megszűnt. Utána ismét nevelő, majd 1867-ben Pestre költözve a *Vasárnapi Ujság* munkatársa lett. 1869-től királyi tanfelügyelőként dolgozott, 1873-tól Hunyad megyében tanfelügyelő, ahol a társadalmi élet fontos alakjává is vált. Megalapította a *Hunyad* című hetilapot, és az EMKE Hunyad megyei választmányának elnöke lett. (Kelemen Miklós: Unitárius kislexikon. Budapest, 1999, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége.)

zik belőlük, miként Tiboldi bátyánk minden munkájából. – Bizony kiadjuk ezt – mondám – jó az eféle pipaszó mellett, búkergetőnek.”⁶

Hogy Réthi Lajos pontosan milyen kapcsolatban állt Tiboldival, nem tudjuk, azonban annyi bizonyos, hogy írásaival csak 1865 után ismerkedett meg, az első személyes találkozóra pedig 1866 nyarán került sor, egy véletlen folytán.

„1865-ben alapítottam a *Növendékek Lapját*. Más jelesek közt a köztisztelendő Kriza püspököt is fölkértem lapom támogatására. Mindjárt is átadott egy egész köteg kéziratot; azt mondá: Tiboldi meséi,⁷ Tiboldi! Rémllett, mintha ösmerném e nevet, de nem tudtam honnan. Elég az hozzá, kedvetlenül léptem ki a főtisztelendő úrtól. Gondolám, csak le akar rázni nyakáról, azért adta ide ezt a ki tudja mit. Hanem kedvetlenségem nem várt meglepetésre változott, mikor haza menve forgatni kezdém a könyvet és minden nyomon eredeti egészséges észjárásra ösmertem. Nem akartam hinni, hogy a mai kor embere írhatta volna e meséket, oly szűz gondolatok, oly mesterkéletlen észjárás és annyi természetes erő! És a mi még fokozta gyönyörömet: egészen otthon érezhetém magam e mesék világában, minden igazsága a székely föld életéből merítve, minden ötletén székely jelleg. [...] Tiboldi bátyám munkáit⁸ pedig még egy tisztelet példánnyal sem tudtam megköszönni, mert tartózkodási helyének nem juthaték nyomába. A múlt nyáron a korondi fürdön egyszer figyelmeztetett valaki, hogy »Tiboldi itt van!« Mindjárt siettem felkeresni, és találják ki, hol találtam meg! A kút körül egy padon; körülötte egy csoport egyszerű székely atyafi; azoknak magyarázta »a világ dolgát.«⁹

A másik, Tiboldi Istvánról még életében (1879) megjelent írás¹⁰ szerzője a neves történész, Jakab Elek¹¹ volt, aki számos szállal kötődött Tiboldihoz. Gyer-

⁶ Réthi Lajos: Bolond Bandi története. *Székely Közlöny*, 1868/20. 161.

⁷ Itt – a későbbi közlések tanúsága és általában a mese műfajának ekkor szokásos megnevezése alapján – egyértelműen Tiboldi maga költötte meséiről van szó, nem pedig a nép körében gyűjtött tündérregékről. Később ezek a mesék jelentek meg Mészáros József *Adomák és tanítómesék* című kötetében (Bukarest, 1988, Kriterion.)

⁸ Réthi több helyütt jelentetett meg darabokat Tiboldi műveiből, minden esetben feltüntetve a szerző nevét. (vö. többek között: *Székely Közlöny* 1867/13. 102., 1867/32. 252–253., 1867/40. 318., 1868/1. 5., 1868/20. 162., 1868/24. 193., 1868/25. 201., 1868/29. 236., 1868/30. 243–244.)

⁹ Réthi 1867/4. 27.

¹⁰ Jakab Elek: Élet és neveléstörténeti rajz. Tiboldi István. *Néptanítók Lapja* 1879/19. 413–416., illetve 1879/20. 432–435.

¹¹ Jakab Elek (Szentgerice, 1820 – Budapest, 1897) az MTA és az Astra rendes tagja, a British and Foreign Unitarian Association levelező tagja volt. 1841–1848-ig az erdélyi királyi kincstár hivatalnoka volt Szebenben. Részt vett az 1848-as szabadságharcban (had-

mekként tanítványa volt Szentgericén (1826 és 1829 között), majd ő volt az, aki Tiboldit versei összegyűjtésére¹² biztatta, aki számos kéziratát bírta, és aki Kriza számára megbízta a népköltési gyűjtéssel.¹³

„Felszollitást vettem vala Kolozsvárról M. Jakab Elek úrtól, hogy szedjem rendbe minden Karácsonra irt verseimet több más irományaimmal együtt, hogy valamelyik tanódánk könyvtára számára legyen meg haltam után, én ezért rendbe hozva leírom mintegy 36 iven ’s bekötve elküldém Tisztelendő Kriza János Püspök urnak, ki úgy értesite beccses levelében, hogy beteszi a főtanóda könyvtárába. Átadtam vala a Tisztelendő Püspök urnak a Korondi fürdön Eredeti meséimet is az Epigrammokkal együt ’s nem tudom mikép történt, hogy Réthi Lajos úr mint a Vasárnapi ujságban ír, mind a vers kötet kezénél vagyon mind pedig a meseim Pesten, kedvetlenül jó nekem ha vissza nem kerültek Kolozsvárra az illető könyvtárba.”¹⁴

A feldolgozott forrásokból kibontakozó egykorú recepció elsősorban arra ad választ, hogy milyen embernek ismerték meg Tiboldit a cikkek szerzői, milyen szerepet töltött be faluja társadalmában mint költő és mint néptanító. Réthi Lajos azt írja Tiboldiról, hogy olyan tanító volt, aki örömét nem a munkáján kívül kereste, hanem a nép felemelése, jobbítása volt a célja.¹⁵ Tiboldiról mint iskolamesterről részletesebben Jakab Elek emlékezik meg már idézett írásában, s a legtöbbet talán azzal a kijelentésével árul el róla, hogy „Szent-Gericén egyetlen fiú és leány sem volt Tiboldi korában, a ki írni, olvasni, számolni s énekelni nem

nagy, főhadnagy, majd századosi rangban), Világos után 1850 áprilisáig a szebeni várbörtönben raboskodott, majd 1854-ig Szentgericére internálták. 1854-től Kolozsváron élt. és történeti kutatásokat végzett. 1863-tól az erdélyi főkormánybizetségi levéltár igazgatója, 1867-től főigazgatója, 1875-től a Magyar Országos Levéltár allevéltárnoka, majd 1893-tól levéltárnoka lett. 1875-től többévi munkával rendezte az MTA levéltárát. Legismertebb műve: *Kolozsvár története I–III.* (Budapest, 1870–1888) (Kelemen 1999.)

¹² Tiboldi István levele Simén Domokosnak, Kis Kede, 1876. jún. 6. Román Akadémia Kolozsvári Könyvtára (a továbbiakban: RAKK; a rövidítés nem hivatalos, mivel a könyvtárnak csak román elnevezése van: Biblioteca Academiei Română Filiala Cluj-Napoca) MsU. 1018/A.

¹³ Annak ellenére, hogy biztosan váltottak leveleket is, ebből semmi sem maradt fent (vagy eddig nem sikerült nyomára bukkanni). Jakab Elek 1879-es cikkében említi, hogy: „Leveleim is vannak töle kolozsvári házamnál s nekem is az ő birtokában, a mik ezt [ti. a gyűjtésre való biztatást és annak teljesítését] igazolják, s én 3-4-5 forintonként mindannyiért elküldöttem a dijt.” (Jakab 1879/20. 434.)

¹⁴ Tiboldi István levele Simén Domokosnak, Kis Kede, 1876. jún. 6. RAKK, MsU. 1018/A

¹⁵ Réthi 1868/23. 269.

tudott volna. Pedig akkor az iskolabajarást rendelő törvény csak a Tiboldi lelkiismeretében élt¹⁶.

Jakab Elek visszaemlékezése szerint Tiboldi nevelni szerette volna a gyermekeket és a felnőtteket egyaránt. Az iskolában karácsonyra verset adott a gyermekeknek, amit azok megtanulva kántálni jártak. Érettebb fiúk és lányok számára Tiboldi párverseket írt, amelyeket ők „veszekedő verseknek” neveztek. Ezek valamely erkölcsi elvet, polgári erényt dicsőítettek, vagy valamilyen társadalmi bűnt vagy egyéni hibát ostromoztak. Így például az egyik dicsérte az iskolát, a másik gyalázta, mint amely az ifjakat szabadságukban korlátozza, az egyik dicsérte a bort és vidámságot, a másik a vizet, a józanságot, és megróttta a részegeskedést, az egyik magasztalta a házasság életét, a másik a nőtlenséget. Írt kifejezetten lányoknak párverseket a testi szépségről s a kitűnő lelki tehetségekről, a bőbeszédűségről s a csendes hallgató természet előnyeiről.

„Tiboldinak valódi hivatása volt a költészetre, kivált a vígra és elmésre. Verseiben gondolat volt s szép eszmék, élcz és nemes humor, játszóság és megkapó fordulatok, verselése könnyű, szépen folyó, népies, nyelve és rhythmusa magyaros. A nép rendkívül szerette őt ezért. A karácsoni ünnep kettős ünnep volt éppen a versekért, mik az egész falut vidám hangulatban tartották. Mindenki ez vagy amaz fiúnak verséről beszélt. Némelyikből egész vers-szakokat tudtak; megragadt szépségök vagy eredetiségök a fogékony elmékben. Néha egy-egy gyakorlati igazságot vagy korholt hibát szájról szájra adott a nép¹⁷ – írta egykori tanítványa, Jakab Elek.

Réthy Lajos szerint Tiboldi minden cselekedetében azon volt, hogy a népet jobbita, példát állítson nekik, hogy akár adomában, akár tanítómesében, akár gyermekek elszavalta párversekben irányt mutasson. „Nem olyan iskolamester volt, a minő igen sok van: hogy robot gyanánt örölje le óráit és pályája örömét csupán a szünidőben találja. Ő beleélte magát teljesen egyszerű helyzetébe, és működése jutalmát nem keresé kívül azon. Ismerte a népnek minden fogalmát, igen élete körülményeit, és javítani, emelni akarván értelmöket, onnan indult ki, az ő világokból.¹⁸”

Jakab Elek kiemelte, hogy Tiboldi, bár kaphatott volna magasabb állást is, nem vágyott rá, mert ő nem az az ember volt, akire igaz lett volna, mint sok száz

¹⁶ Jakab 1879/19. 415.

¹⁷ Uo. 416.

¹⁸ Réthy 1868/23. 269.

társára, hogy „quem dii odere, paedagogum facere – a kit gyűlöttek isteni, tanítóvá szokták tenni. Ő boldog volt iskolájában, büszke tanítványaira.”¹⁹

Tiboldi jól ismerte az embereket, s nemcsak az egyszerű falusiak szerették, de a módosabb gazdák is. „Nyári iskolát nem tartott, hanem bejárta gyalog, egy pálczával, kék zsebkendőjébe pár fehérneművel a szomszédos Korond és Homoród fürdőhelyeket, sőt sorban az egész Székelyföldet, a nép egyszerű hajléka s a nemesség palotái nyitva voltak a tisztelt s országszerte ismert híres néptanító előtt”.²⁰ Tanítói híre is messze elterjedt s úgy a módosabb gazdák, mint a meszszebb lakó, de „józan értelmű székelyek” is hozzá vitték a gyermekeket iskolába.²¹

A visszaemlékezések szerint Tiboldi a nép között élt, ismerte annak szokásait, viseletét, életmódját, erkölcsét – ismerte és őrizte.²² Közkedvelt alakja volt a falu társadalmának, névnapok, disznótorok, lakodalmi vigasságok nemigen történhettek nélküle, „s ő, mint nőtlen ember, kit nem kötöttek le a családi élet gondjai, mindenütt megjelent, mint hangadó, vidámság keltő, nélkülözhetetlené vált”.²³ Máskor Tiboldi falugyűlésekbe járt, ahol tréfás versekkel és társalgásával vidította, okította a népet.²⁴ Ürmösi leírása szerint örömmel látogatta a köri közgyűléseket s mindennemű társas összejöveteleket, amelyeknek kedves vendége volt „soha el nem hagyó vidám kedélyhangulata s kifogyhatatlan humoru adomái miatt”.²⁵ Mikor pedig arra volt szükség, könnyedén írt lakodalmi és sírverseket, koporsófeliratokat, halotti búcsúztatókat, főként pedig névnap verseket. Jakab Elek így emlékezik meg erről:

„Mester volt Tiboldi az alkalmi versek írásában is, írt: lakodalmi és sírverseket, koporsó feliratokat, halotti bucsúztatókat, főként pedig névnap verseket. A vidéki urak kérve kérték magukhoz névnapjokon, a kiket ilyenkor igen mulattató, elmés versekkel lepett meg; versben mondott csinos pohárköszöntőket s élceivel és kifogyhatatlan adomáival mulattatni képes volt a leguribb társaságokat is. Oly kész volt adomázásra, hogy bár mi tárgyról tudott egyet vagy többet

¹⁹ Jakab 1879/20. 435.

²⁰ Jakab 1879/19. 413.

²¹ Vö. Réthi 1868/23. 270.

²² Marossy Márton egyenesen úgy vélte, hogy a veszekedő versei, melyek ma is „közszájon forognak [...] rögzítették meg hosszasan a régi népszokásokat, lakodalmi szertartásokat, amelyek sajnós a Tiboldi verseinek elfelejtésével kezdik kivetkőzni régi szép formájukat.” Tiboldi István mint népköltő. *Unitárius Egyház*, 1928. október 15., melléklet. 93.

²³ Marossy Márton: Tiboldi István mint népköltő. *Unitárius Egyház*, 1928. október 15., melléklet. 92.

²⁴ Vö. Réthi 1868/23. 270.

²⁵ Ürmösi Kálmán: Tiboldi István. *Keresztény Magvető*, 1881/4. 230.

mondani. Például: mondjon mesturam adomát a pokolról, a kigyóról, az angyalról – kértük s rögtön kész volt szebbnél-szebb adomával mindenikről. Gyalakuti gróf Lázár Jánossal történt egy alkalommal, hogy egyik poesis kedvelő barátja versben köszöntötte nevenapját, itt-ott a tréfa közé élczeteket is vegyítve füszerül. A gróf kedvesen vette, de elhatározta, hogy visszafelel rá s tréfát és élczet viszonzoz. Magához hívatta Tiboldit, átadta a köszöntő verset, akarátát megmondta s az egy hét alatt oly választ irt rá vissza, melyet a gróf nem tudott eléggé bámulni; megajándékozta őt uriasan. Mikor egy nagy ebéd alkalmával a grófi asztalnál elolvasták, az egész közönség lelkes vidámságban tört ki, éltették a szerencsés verselőt s megtapsolták szép elmejárását. E vers évtizedekig járt ajakról ajakra Marosszéken s némely helyen maig fenmaradt aristocrat körökben.”²⁶

Réthy Lajos összegző értékelése szerint: „Nehéz volna meghatározni, hogy Tiboldi tanító volt-e inkább vagy költő. Ő mindkét foglalkozást egész odaadással gyakorolja és egy célra irányozza: tanítja a népet, annak írja költeményeit is. Valóban, ha választott pályája szerint nem is lett volna népnevelővé, a nép számára irt és kéziratilag legalább nagyon elterjedt művei a nép tanítójává tennék.”²⁷

Tiboldi Istvánról és műveiről halála után is jelentek meg szórványosan írások, megemlékezések. 1881-ben Ürmösi Kálmán²⁸ szentgericei unitárius lelkész – aki Tiboldi felett a sírbeszédet is tartotta – közölt a *Keresztény Magvető*ben egy terjedelmesebb írást.²⁹ Bartók Endre³⁰ kedei lelkész az egyházközség életéről írva szűkszavúan szót ejtett Tiboldiról is.³¹ Azonban a pusztá említésnél fontosabb, hogy Bartók Endre az, akit Kanyaró Ferenc³² 1903-as és 1907-es *Keresztény*

²⁶ Jakab 1879/19. 433.

²⁷ Réthy 1868/23. 270.

²⁸ Ürmösi Kálmán (Korond, 1847 – Kolozsvár, 1923) unitárius lelkész volt 1872-től Tarcsafalván, 1878-tól Siménfalván és 1882-től Szentgericén. A *Keresztény Magvető*nek és az *Unitárius Közlöny*nek rendes munkatársa volt. (Kelemen 1999. 175.)

²⁹ Ürmösi 1881/4. 228–236.

³⁰ Bartók Endre (? , 1853 – ?, 1915) 1884-től Kedében végzett lelkészi szolgálatot. (Kelemen 1999. 23.)

³¹ Bartók Endre: A kedei unitárius egyház rövid története. *Unitárius Közlöny*, 1900/1. 362–367.

³² Kanyaró Ferenc (Torda, 1859 – Kolozsvár, 1910) tanár, egyháztörténeti író. 1891-től tanított Kolozsváron és a kollégiumi könyvtár vezetője volt. Merész tollú irodalmár volt, aki irt a *Keresztény Magvető*be, az *Erdélyi Múzeumba*, a *Regélő Hétbe*, a *Magyar Könyvszemlébe*, az *Egyetemes Philologiai Közlönybe*, a *Koszorúba*, a *Magyar Nyelvőrbe* és az *Irodalmi Közleményekbe*. (Kelemen 1999.)

*Magvető*beli írásában³³ mint a Tiboldi-kéziratok őrzőjét nevezett meg. 1910-ben Benedek Elek verset írt Tiboldi emlékére.³⁴ Ezután 1928-ban a Dávid Ferenc Egylet Tiboldi-emlékünnepelet rendezett, melynek teljes szövegét közölte a Székelykeresztúron megjelenő *Unitárius Egyház*.³⁵ 1936-ban Jósa János a *Hargitaváralja* című folyóiratban méltatta.³⁶ Ezt követően újabb alkalmat nyújtott a megemlékezésre, mikor 1939-ben Tiboldi sírjára követ állítottak – ekkor és 1943-ban (a költő születésének 150. évfordulóján) Báró József³⁷ szavalta el egy-egy Tiboldit dicsérő versét.³⁸

Ezek a megemlékezések abban különböznek a két, életében megjelent írástól, hogy szerzőikről nem tudhatjuk biztosan, hogy csak műveivel vagy vele is találkoztak-e. Vannak személyek (például Ürmösi Kálmán), akiről feltehető, hogy ismerték Tiboldit, azonban e későbbi megemlékezőkkel való találkozásoknak, kapcsolatoknak semmilyen írásos nyoma nem maradt. Különbség még az is emellett (vagy éppen ebből következően), hogy ők már valamivel távolabbról tekintenek Tiboldi pályájára (mint befejezett, lezárt műre), s így az ő megfogalmazásukban hangsúlyosabbá válik a szentgericei konfliktusa is.

³³ Kanyaró Ferenc: Tiboldi búcsú-levele Szentgericén. *Keresztény Magvető*, 1903/1. 158–159.; c. n. [Egyháztörténelmi adatok CLVIII.] *Keresztény Magvető*, 1905/2. 92–93.

³⁴ Benedek Elek: A vén mester. *Unitárius Közlöny*, 1900/1. 16–18.

³⁵ Marossy 1928. 91–94.

³⁶ <http://pantheon.unitarius-halo.net/pantheon/tiboldiistvan.htm> (letöltve: 2016. február 12.)

³⁷ Báró József (? – ?) unitárius lelkész Városfalván, azonos nevű fia szintén unitárius lelkész lett. A vers: Ének Tiboldi Istvánról. *Unitárius Közlöny* 1939/11. 215., illetve a vers szövege legépelve megtalálható Kolozsváron a MUEGYL-tanban, a Mészáros József-hagyatékban.

³⁸ Ilyen, megemlékező jellegű értékelésre került még sor 1993-ban, születésének 200. évfordulóján (Dr. Molnár István: Tiboldi Istvánról születésének 200. Évfordulóján. *Keresztény Magvető*. 1993/2. 97–106., a tanulmány számba vette az egykorú recepciót), s 2003-ban, amikor ez alkalomból kötet is megjelent (*Tiboldi István (1793–1880) Szentgerice 1819–1844*). 1993-ban emléktáblát helyeztek el a két Kede közötti dombon álló templom falán. A tábla szövege: TIBOLDI ISTVÁN / iskolamester / 1793–1993. Majd 1996-ban létrejött Szentgericén a Tiboldi Alapítvány, mellyel Tiboldi egyértelműen részévé vált egy lokális kánonnak, amely költőként, iskolamesterként jelölte ki meghatározó helyét a társadalomban. (vö. <http://kulturalis.adatbank.transindex.ro/index.php?a=r&id=1388>, letöltve: 2016. július 1.) Az Alapítvány amellett, hogy a falu életének modernizálására törekszik, többek között Tiboldi-vetélkedőt is rendez, melyen Marosvásárhelytől Szabédig vesznek részt gyermekek. S itt, ebben a közegben a Tiboldiról való diskurzus arról a Tiboldiról beszél, aki példájával segíthet, hogy erősödjön a közösség megtartó ereje, az emberek lokális identitása.

A néptanító-versifikátor konfliktusai a helyi társadalomban

Hiába töltött tehát be – ahogy láttuk – Tiboldi fontos szerepet a falu társadalmában, hol költői műveivel, hol bizonyos tetteivel vívta ki az ironikus humorára kevésbé nyitott falubeliek rosszallását. E konfliktusokat egykorú méltatói nem emelik ki, ám ezek egy része mégis rekonstruálható.

Többek között akadtak gondjai az iskolai büntetések miatt is, ahogyan azt kéziratos verseskötetének³⁹ versei elé írt – kissé verseit, tetteit is magyarázó – *Előzmény a versezetre* című bevezetőjében említi. (Tiboldiról szólva talán ezért tért ki külön Jakab Elek is a fegyelmezés-büntetés kérdéskörére, amelyben dicsérte nevelői munkája mellett Tiboldinak a kor változásaihoz való alkalmazkodni tudását is.⁴⁰)

Marossy Márton unitárius lelkész a népköltő esetével példázta azt, hogy miékként üldözhetnek el valakit annak ellenére, hogy annyi barátja-tisztelője van a faluban, mint amennyi Tiboldinak akadt. Bizony, a falubeli sértődésekhez vezető csipkelődő-gúnyos megjegyzések nem voltak idegenek Tibolditól. „Azt mondják, az az igazi prófétai lélek, aki népének erényeit nagyon tudja szeretni, de hibáit is élesen tudja ostorozni. Tiboldi az emberek lelkének hibáit, fogyatkozásait nagyon éles szemmel nézte meg, s akit ő egyszer éles humorával pellengérré állított, az meg volt semmisítve. Az ilyen eseteket neki nem tudták soha megbocsátani. – Bíróválasztás volt a faluban, s az új bíró feszesen lépeget végig az utcán, ahol szembe találkozik Tiboldival. Tiboldi hozzácsatlakozik és beszélni kezd arról, hogy mennyi okosságot, bölcsességet kíván a bírói állás és hogy bölcsen vá-

³⁹ Három ilyen kötete maradt fenn, jelenleg az egyik az MTA Könyvtárának Kézirattárában (jelzete: RUI 8r 41), a másik kettő a Teleki–Bolyai Könyvtárban (jelzete: MS 0663/1, 2) található.

⁴⁰ „A fegyelem szigorú volt. A ki hibázott, [Tiboldi] nevének megszólította s csendességre intette, oly hathatósan, hogy ritkán maradt foganat nélkül. A kik álmosak voltak, s olvasás- vagy tanulásközben [!] elszunnyadtak, kétszer-háromszor megszólította. Rendesen latinul szólt, hogy a nyelvhez inkább szokjék fülünk. Ha valamelyik túlságosan álmos volt, midőn sűrűbben kezdett bólintgatni, hosszú szárú pipáját halkán fejére eresztette: a fiú szeme bezzeg felpattant, nem tudta honnan s mi érte – többé nem jött álom a szemére. Az olvasó képzelje magát ötven évvel régebbi időbe vissza, különben ítélete téves lesz. A franciaia második forradalom s 1834 után ez lassanként kezdett változni: a latin nyelvet az anyanyelv, a korbácsot szelíd, humánus bánás, a szóval való éles dorgálást, atyai nyájas rábírás és édesgetés váltotta fel. S Tiboldi a mily szigorú volt a régi fegyelem fenntartásában, az idők és erkölcsök szelídülésével oly készségesen hódolt a nevelési és oktatási új elveknek. A szent-gericzei népiskola a nemzeti irányú reformokban is első volt, mint előbb a latin humaniorákban.” (Jakab 1879. 414–415.)

lasztott a falu népe. Az új bírót hizlalják e szavak, majd áradozni kezd, dicséri saját eszét, tudását, rátermettségét stb. Közben egy targoncás kis szekérbe fogott számmal feléjük közeledik egy ember. Tiboldi meghajtja magát a szamár felé és nagyot köszön. Kérdést nem vár, hanem így magyaráz tovább. »Most már mindenkinek köszönni kell ezután, mert ki tudja, nem-e ezt fogják jövőben megválasztani bírónak.« Tiboldi továbbment, de a bíró esküdt ellenségként hordozta humorának e nyilat keblében.⁴¹

A legjelentősebb konfliktust azonban Tiboldinak 1841-ben kiadott *Bacchus Szent gerlicei útazása*⁴² című műve váltotta ki, melyben a különböző emberi hibákat, fonáságokat finom gúnnyal jelenítette meg. Mészáros József megítélése szerint: „a költői cél a szórakoztatáson-mulattatáson kívül a szentgericei bor dicsőítése, hírnevének emelése volt. Valódi székely humorral írja le a 36 bortermő hegyet, az ott termő boroknak jó és rossz tulajdonságait, illetve hatásait egymásik lakosra. Bacchus körbejárja a falut, a szőlőhegyeket, a falu népével együtt iszik, s az áldott nedűtől megnyílnak az ajkak, kifecseggve sok-sok titkot, intimítást, tréfás kalandot. Felszínre kerülnek különböző családok vitái, férfiak-nők közötti ismeretségek, a társas életben előforduló fonáságok. Műveiben nem volt személyeskedő célzatosság, nem kívánt bántani senkit, mégis sokan megharagudtak a szókimondó költőre – magukra ismerve a szatíra élében –, s az ebből keletkezett torzsalkodás megkeserítette az addig közkedveltségben élő mester életét.”⁴³ Bár Tiboldi betegségére hivatkozott, ám valójában ez a vers és a megromlott közhangulat volt az, ami miatt végül 25 évi tanítóskodás után távozni kényszerült Szentgericéről.

Erről az esetről Jakab Elek és Réthi nem emlékeztek meg, Ürmösi Kálmán azonban már (2 évvel Jakab Elek cikke és 1 évvel Tiboldi halála után) hosszan írt róla. Elmondta, hogy a mű az 1834-es híres bortermő évben született, s hogy „Tiboldinak Szentgericzéről való idő előtti eljövételére köztudomás szerint, betegeskedésén kívül, e műnek is nagy befolyása volt. Miért? Mert az emberek az igazmondást nem tűrhetik”⁴⁴ – írta Ürmösi, s néhány olyan részt idézett a műből, ami bánthatta a falubelieket akkoriban. Hozzátette azt is, hogy ezek életből vett

⁴¹ Marossy 1928. 92.

⁴² Ez Tiboldi egyetlen olyan műve, mely életében megjelent. Egy példányban megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban (jelzete: 820.808), pontos adatai: *Bacchus Szent gerlicei útazása*. Írta Tiboldi István Szent gerlicei oskolatanító 1834. Maros Vásárhelyen. Nyomatott a ref. főoskola' betűivel Felső-Visti Kali Siméon által 1841-ben.

⁴³ Mészáros József: Előszó. In Tiboldi István: *Bacchus Szent Gericei utazása*. é. n., h. n.

⁴⁴ Ürmösi Kálmán: Tiboldi István. *Keresztény Magvető*, 1881/4. 228–236.

személyek és történetek voltak, melyeket a közösségben könnyen be tudtak azonosítani, s így nem meglepő módon sértettek egyes megverseltek.

„Nyárban szánnal indult a sokadalomba,
Búza helyett lisztet vitt volt a malomba.
Egy más, ki sokáig ült a kancsók mellett,
Járomba fogta volt lovát ökör helyett.”

[...]

„Elfizette borért ősi birtokát is,
Elvették e miatt hamvas fazakat is.”⁴⁵

Marossy Márton 1928-as írásában szintén kiemelte, hogy mennyire közkedvelt alakja volt a falu társadalmának, azonban ő már úgy fogalmaz, hogy mégis „menekülnie kellett Szentgericzéről”, s hogy „ma már megállapíthatjuk, hogy nem egészségi állapota, hanem ellenségeinek felgyűlt száma kényszerítették arra, hogy állásáról lemondjon és hazaköltözzék szülőfalujába”.⁴⁶ Műveinek sorsáról pedig azt írta, hogy „halála után zsákszámra fennmaradt írói munkái ellen valószínű irtó háborút rendeztek az érzéseikben megbántott emberek. Elpusztították, megsemmisítették. Nehogy a késői utókor is kacagjon ő rajtuk.”⁴⁷

Ugyanezt erősítette meg Kanyaró Ferenc is, aki a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtárában található kéziratos jegyzeteiben hasonlóképpen a kéziratok pusztulásáról számolt be: „Amit ládájában holta után találtak, mind elpusztították, akik hozzáfértek, mert székelveink néhány gúnyos költeménye, kivált a szentgericeai szőlők tréfás megéneklése miatt Tiboldi satirájától nem kevésbé tartottak”.⁴⁸

Végezetül tanulságos lehet idézni a feltehetően 1943-as Báró József-féle költeményt, amelyben Tiboldiról (az alkalmi költőről) emlékezik meg egy későbbi alkalmi költő. Érdekes látni, hogy már rögtön a bevezető sorok után ennek a szentgericeai konfliktusnak a kicsit kiszínezett előadása következik – talán azért is, mert ez volt a legmegfoghatóbb az életrajzból.

„A kedei templom mellett, hűlt porai ott pihennek,
Onnan néznek le a völgybe, a szép Nyikó vidékére.
Hajdan, virágszál korában, tanított az oskolában,
Mest’Uram volt Szentgericén, múltattak sok jeles viccén.
Krizától kapott levelet, hogy írjon s gyűjtsön verseket.

⁴⁵ Uo. 234–235.

⁴⁶ Marossy 1928. 92.

⁴⁷ Marossy 1928. 94.

⁴⁸ Kanyaró Ferenc Tiboldira vonatkozó iratai, RAKK, MsU. 2330: 32–34.

Nem teltek napjai lustán, költő volt Tiboldi István.
 Szentgericén alkony tájban, tántorog szembe komája.
 Vigyázz, komám, ha elterülsz, rögtön a pennámra kerülsz.
 Vágd haptákba, húzd ki magad, ilyenös vonalba haladj!
 Kalapodban bokrétáson, ne ess keresztül a sáncon!
 Ha hevernél benn a parton, vigyázz, komád meg ne lásson.
 Mer' azonnal kész a nóta, Tiboldi István poéta.
 Nagy lump volt Gericén a pap, mindennap ivott, mint a csap.
 Egyszercsak elhaláloza, Tiboldi így búcsúztatta:
 „Eljött immár a gyásznapunk, nyújtópadon a nagy papunk.
 Csendes álmát alussza már, óbornak ez mekkora kár!
 Ha az óorból betorkolt, másnap is a sáncon horkolt.
 De megszűnt már horkolása, átlépett a másvilágba.
 Vállán lógott a szent palást, borból szerzett tapasztalást.
 Gyakran nézett a kupába, de ritkán a Bibliába.
 A nap után jött a kántor, kántor után a kurátor,
 Mind kitűnő ivótársak, mindenikről jót mondanak.
 A tényeket nem túlozta, csak az egy igazat mondta.
 De ha az igazat hirdeted, gyakran betörik a fejed.
 Tiboldi nem tétovázott, bárki fia ha hibázott,
 Mindenkit kifigurázott, az esze pompásan váltott.
 De a jó ivó-barátok, cseber-rúdat ragadának,
 Jó Tiboldit fölkeresték, s a faluból kikergették.
 Kiüldözték lakásából, a faluból, s a határból.
 De ő úgyse jött zavarba, Mert Nagykede befogadta.
 [...]

Kediek mindig lesték, hol tölti a téli estét.
 Oda gyűltek bé fonóba, mert ott jól telt minden óra.
 Ha volt egy-egy lakodalom, ott csak úgy volt jó vígalom,
 Ha Tiboldi búcsúztatott és a násznép rikoltozott.⁷⁴⁹

Értelmezés

A feltárt anyagból egy olyan alkalmi költő képe rajzolódik ki, aki otthonosan mozgott számos műfajban és számos, ehhez kapcsolódó közösségben. Költe-

⁴⁹ A verset a Mészáros-hagyatékból (EUEGyLt, Kolozsvár) legépelve ismerem, így sem a pontos megjelenési helyét, sem idejét nem tudom.

ményei jó része a falusi közösségnek szóltak, a falu határát csak akkor lépték át, amikor maga másolta kéziratban vagy nyomtatott formában kerültek ki onnan. Ezek mindegyike tulajdonképpen az egész közösséget szólította meg, még akkor is, ha látszólag csak egy szűkebb csoportnak, például a gyermekeknek íródtak. Azonban mivel e versek között kevesebb akadt, ami kifejezetten az iskolához kapcsolódott, s a többség a templomhoz vagy a különböző ünnepekhez kötődött, így azok mindenképp kiléptek az iskola épületéből s hatottak az emberekre. Ahogy a visszaemlékezők leírják, a falubeliek várták és óhajtották ezeket a verseket, és nem egy később elterjedt a faluban. Azonban írt olyan műveket is, melyeket nem gyermekeknek, hanem a nagyobb közösség előtti elmondásra szánhattott: ilyenek voltak az adomái vagy az epigrammái, esetleg eredeti meséi.⁵⁰ Ez utóbbi műfajaival azonban már közelített az A. Viala által autonóm költőnek nevezett szerephez,⁵¹ mivel ebben az esetben már nem annyira egy alkalom váltotta ki a megszólalást, illetve ezek esetében Tiboldi sokkal tudatosabban építette az életművét.⁵² A másik közösség, ahova Tiboldi alkalmi költőként bejáratos volt, a vidéki földbirtokosok udvarai, ahova gyakran kérték adomázni, névnap verseket vagy más alkalmi költeményeket mondani, írni. Hogy pontosan hogyan zajlottak le ezek az összejövetelek és Tiboldi milyen kapcsolatban volt a vidéki urakkal, nem tudni, a forrásokból annyi derül ki, hogy szívesen fogadták, és egy-egy sikerültebb versét – ahogy a faluban – itt is hosszan emlegették, idézték.

Egyértelmű az is, hogy nem csak ez a szűk közösség tudott róla, hanem a városi intelligencia is ismerte és méltányolta költeményeit. S bár ők maguk ezt a fajta költészetet már nem művelték,⁵³ nem zárkóztak el ezek közlésétől (bár így is csak meglehetősen periférikus helyet foglalhatott el az irodalomban a költő Tiboldi). Fontos az is, hogy biztosan tudomásunk van négy olyan személyről (Simén Domokos, Jakab Elek, Marosi Gergely és valamilyen formában Réthi Lajos), akik kérték Tiboldi önéletírását. Tiboldi 1876-os levelében is fájólag emle-

⁵⁰ Ezek pontos előadási módjáról nem találtam konkrét leírást.

⁵¹ Az autonóm és alkalmi költő közötti különbségtevésekről lásd: Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kolozsvár, 2008, KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. 255–256. (ebben a részben a szerző ismerteti Viala felosztását)

⁵² Ez jól nyomon követhető pl. a különböző megtalált adomák esetében. A Tiboldi-kéziratokról ld. Szakál 2010.

⁵³ Hasonló jelenséget figyelhetünk meg Csokonai esetében is. Lásd: Szilágyi Márton: Csokonai Vitéz Mihály mint alkalmi költő. In *Élet / út / írások – Szilágyi Miklós tiszteletére*. Szerk. Bali János, Turai Tünde. Budapest, 2009, MTA Néprajzi Kutatóintézet – ELTE BTK Néprajzi Inézet. 295–304.

geti azt, hogy tudta nélkül jelent meg Réthi *Vasárnapi Ujság*beli cikke, ami miatt Jakab Elek arról írt neki, hogy véglegesen elrontotta életét.⁵⁴ Tehát számon tartották őt kolozsvári körökben is – amiben nyilván annak is köze volt, hogy ő nem a lyons-i értelemben vett betolakodó, autodidakta író, mivel járt iskolába, volt lehetősége a művelődésre, csupán azok a műfajok, amelyekben alkotott, a korban már mindinkább a perifériára szorultak.

Fontos azonban még arra is rámutatni, hogy Tiboldi konfliktusában egyszerre jelenik meg a falubeli közösség reakciója a különböző, őket érintő történetek írásba emelésére és az életrajzi elemek különböző műfajokba való vándorlása és folyamatos színesedése. Előbbi kapcsán azt érdemes látni, hogy amíg a mű csak kéziratban létezett (1834–41), feltehetően nem zavarta jelentősen a falubelieket. Valószínűleg gyakran verselt meg korábban is okulásképpen eseteket Tiboldi, amelyek azonban kézírásos formában nemigen lépték át a falu határát, s így a közösség eseteit nem ismerhette meg más belőlük. Azonban 1841-ben megjelent a *Bacchus Szent gerlicei útazása* című műve, és ez után nem sokkal, 1844-ben, 25 évnyi tanítóskodás után távoznia kellett a faluból a költőnek. Tehát feltehetően a falu másképp értelmezte a mindennapi esetek írásba emelését: a faluban zajló eseményekről, pletykákról lehet beszélni és tudni, de azokat megírni, mások, a falun kívül élők számára hozzáférhetővé tenni árulás. Ahogy Keszeg Vilmos több munkájában⁵⁵ rámutat, a közösség nem tolerálja, ha a mindennapi, a közösséget érintő események a szóbeliségből az írásbeliségbe kerülnek, és azok kitörülhetlenné, elfelejthetlenné válnak.⁵⁶

⁵⁴ Tiboldi István levele Simén Domokosnak, Kis Kede, 1876. jún. 6. RAKK, MsU. 1018/A

⁵⁵ Keszeg Vilmos: Az írás és a beszéd konfliktusa: egy írástudó asszony „pere”. In Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. Kolozsvár, 2002, KOMP-PRESS, 147–178.

⁵⁶ Érdekes adalék, hogy míg a Keszeg Vilmos által leírt esetekben a könyvbe írt hagyományok szerzői nem lettek személyükben viszonyítási pontokká a lokális identitás megélésében, itt (feltehetően a nagyobb idő eltelte miatt is) nem annyira a megírt könyv (bár 2005-ben újra megjelentették azt is), mint Tiboldi személye vált azzá. Szentgericén 1996-ban létrejött a Tiboldi Alapítvány, mellyel Tiboldi egyértelműen részévé vált egy lokális kánonnak (Szajbély kánonstruktúrája nyomán nevezhetjük ezt lappangó kánonnak. (Szajbély 2005:86–88)), amely költőként, iskolamesterként jelölte ki meghatározó helyét a társadalomban. Az Alapítvány amellet, hogy a falu életének modernizálására törekszik, többek között Tiboldi-napokat, s azon Tiboldi-vetélkedőt is rendez, melyen Marosvásárhelytől Szabédig vesznek részt gyermekek. Vö. <http://kulturalis.adatbank.transindex.ro/index.php?a=r&id=1388> (letöltve: 2008. február 27.)

Lehetne ezzel magyarázni kézíratainak elpusztítását, azonban én kissé valószínűtlennek tartom, hogy Szentgericéről Kedére mentek volna az emberek, hogy Tiboldi halálát követően ládájából a kéziratokat megsemmisítsék. Mivel ezek a leírások is későbbiek, egyelőre (más bizonyíték híján) ugyanolyan kései túlzásnak, az esetektől távolodva azok egyre színesebben való elmesélésének tartom, mint ahogy a faluból való elűzésének története is fokozatosan élénkült, olyanmire, hogy Báró versének tanúsága szerint már bottal kergették ki Szentgericéről.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy Tiboldi István személyében a versifikátor-értelmiségi egy tipikus 19. századi megjelenését láthatjuk, aki számos szállal kapcsolható mind a későbbi falusi önjelölt népköltőkhöz, mind a korábbi, 18–19. századi verselési hagyományhoz.

Ami azonban ennek a két kapcsolatnak a mélyebb kibontásán túl is fontossá teszi ezt a szerepkört és az ezzel együttjáró, fentebb vázolt léthelyzetet, az az, ahogyan ez az életmód összekapcsolódik a gyűjtő figurájával. Bár forrásokkal csupán töredékesen adatolható mindez, mégis annyi biztosan látszik, hogy ugyanaz a Tiboldi, aki alkalmi költőként bejáratos a földbirtokosok, arisztokraták udvaraiba, aki tanítóként járja nyáron a vidéket, ugyanezeket a kapcsolatait képes mozgósítani akkor is, amikor gyűjteni indul. Érdekes ezen túl esetleg azon is elgondolkodni, hogy a különböző hagyományok mennyire épültek egymásra a 19. században, mikor mi számított haladónak, mi pedig meghaladottnak, s hogy mennyire tudták (jelen esetben) a gyűjtők ezt, hogyan próbáltak, illetve próbáltak-e lépést tartani a korról. Így a Krizánál egy generációval idősebb Tiboldi versifikátorként egy korábbi kor költői szerepéhez nyúlt vissza. Számára evidenciaként tételeződik a *régiségek*, vagyis mindenféle, a múlt eseményeivel összefüggésbe hozható írás, hagyomány, szóbeliségben élő történet gyűjtése – ez azonban ebben a formában a kort már kevésbé érdekli, sokkal erőteljesebbé válik az érdeklődés a népköltészeti művek gyűjtése felé. Tiboldi, bár ezek gyűjtésébe is bekapcsolódik, s kapcsolatait hasznosítva, amíg a *Vadrózsák* munkálatai tartanak, végzi a vállalt feladatát, feltehetően e feladatot kevésbé érzi magáénak, amit számos más jel mellett az is mutat, hogy a *Vadrózsák* gyűjtésének lezárultával, Kriza halálát követően visszatér a *régiségek* gyűjtéséhez, illetve költeményei másolásának munkálataihoz. A későbbiekben ezeket a kapcsolatokat kívánom Tiboldi szempontjából feltárni és értelmezni.